

TALLÓZÁS SZAVAK KÖZT

Az Értelmező Szótár E—Gy kötetéről

Ha tudni szeretnők, mit jelent *faizás*, *fersing*, *fészekfentő*, *gugora*, *gyalom*, *gyurgyalag*, ha kételyünk támad, hogy az észpresszót *sz-szel* vagy *s-sel* kell-e írni; ha némely finomkodó szőjejtőt megalkarunk győzni arról, hogy az *egyetlen* melléknevet igenis jó hangos *gyy*-vel, az egyenlőt viszont egy gyével kell kimondani; ha tájékozódni kívánunk a *fej* főnév tizenháromféle, az *elhagy* ige tizennégy, az *éles* melléknév kilenc jelentés-árrnyalatáról: forduljunk bizalommal *A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának* második kötetéhez.

Harmincezer szó, származék, szólás, szóösszetétel: ennyit foglal magában nyelvünk E—Gy kezdőbetűs anyagából az 1137 lapos könyv. Megtalálható benne az *elvtárs* és a *forradalom*, az *égyedembegyedem* és a *finánclább*, az *ebkapor* és a *fiúleány*, mindegyik pontos magyarázattal és példamondatokkal. Jellemző a szótár részletező alaposágára, hogy csupán az *egy* szónak, származékai nélkül, tizenegy hasábot szentel. A szerkesztők ügyeltek arra, hogy feltüntessék a mai nyelvhasználat legfrissebb szóképződményeit, jelentésváltozatait is: *edzőtábor* vagy *fenyőfaünnep* szavunkat egy-két évtizede még nem szótározhatták volna, úgyszintén az *éberség* vagy az *egyéni* (egyénileg gazdálkodó) új jelentésfejléményeit sem, a szótár tehát a maga módján a mai élet tükré. Ugyanakkor magában foglalja a régiség számos elemét is, a divatból kikopott (*görvélykór*), a csak egyes szakmákban használatos (*fejpályaudvar*) és — módjával — a tájszavákat (*esztrenga*).

A példamondatok többnyire klasszikus íróinktól valók. Az *egytestvér* a szótárban is „Hunor s Magyar, két dalia”, a gólya is Arany János „árva gólyá”-ja (kedvesen esett volna, ha Petőfit is idézik ennél a címszónál), az *e* kérdőszócika rovatában Vörösmarty verse bűg fel („Áll-e még az ősz Peterdi háza?”), a *ferbli* főnévre — igen jellemzően — Mikszáthtól kapunk példát, a *grundra* Gelléri Andor Endrétől (Molnár Ferenc-től nem). Egy kicsit több figyelemmel más esetekben is lehetett volna úgy megválasztani a példákat, hogy a szócikkek-ből ne hiányozzék annak az írónak, költőnek a neve, aki emlékezetes módon vagy feltűnően gyakran élt valamelyik

szavunkkal, mint pl. Tóth Árpád a *fantasztikus* vagy *filigrán* melléknevekkel, Kazinczy a göcs főnévvel (Hamlet monológjának fordításában).

Mostani szótárkiadványunk nem úgynevezett *nagyszótár*, nem törekedhetett tehát abszolút teljességre. Ha némely ritka, elavult vagy tájnyelvi szót hiába keresünk benne, nem kell okvetlenül hanyagságra gyanakodnunk: a szerkesztőknek a terjedelemmel gazdálkodniuk, a szavak közt válogatniuk kellett. A reformkorban gyakran előbukkanó *farkány* (frakk) alkalmasint joggal maradt ki s talán az *érzékenység* szó Kazinczy-korabeli „érzelem” jelentésváltozata is. A *gyűjtélék*, *gyorsírászat*, *filozóf*, *finnugrász*: határesetek (mind hiányzik), az *egészségőr*, *filippinó*, *fiúz* („fiúk után jár”), *főcsővezető* viszont eleven szavak, kár volt kihagyni őket, s föl kellett volna venni — *gal, mint kerülendő — a *gyászteoretikus* is. A *feléget* szócikkben hiányvoljuk a *felégeti maga mögött a hidat* szólást, másutt a *jól fekszik* („kegyben áll”) kifejezést, továbbá nem értünk egyet azzal, hogy *felmúlt* szavunk csak nyelvtani terminus technicusként („elbeszélő múlt”) használatos, mert — Gyengyai Albert könyve óta (*A mai francia regény*) — gyakran olvashatjuk tágabb, korszakjelölő értelemben is.

Még néhány apró észrevétel: az *Igy írtok ti* paródiáiból csak csínján tessék példamondatokat idézni, mert azokban, a parodisztikus hang miatt, a szó jelentése nem mindig egyértelmű, világos; *flamingó* („radikális politikus 1848—49-ben”) főnevünk szóhangulatának meghatározására nem alkalmas vagy legalábbis nem elégséges a „bizalmas” jelző, mert a szót eredetileg gúnyosan használták; a *gyalogmunka*, *gyalognapszám* nem egyszerűen „kézi erővel végzett mezőgazdasági munka”, hanem olyan jobbágyrobot, melyhez nem kellett fogatot állítani.

Szorgalmasabb tallózó talán több apró botlást, hiányt, igazítanivalót is találna a hatalmas szótári műben, azt azonban a legvizslatóbb szemű kritikus sem tagadhatja, hogy az *Értelmező Szótár* új kötete nagy eredménye a magyar nyelvtudománynak és nélkülözhetetlen tanácsadója mindenkinek, aki szereti anyanyelvünket.

— k —

Az olvasó jegyzetei

KÉTFÉLE CSÜ JÜAN

Másfél évszázada Csokonai még *latinul* olvasta s jegyezte ki magának a Si King költeményeit, száz esztendővel ezelőtt kezdtek megjelenni magyarul az első kínai versfordítások — ma pedig már ott tartunk, hogy a klasszikus kínai költészet egyik-másik remekének több magyar tolmácsolása is van.

Csü Jüan műveit 1954-ben Weöres Sándor ismertette meg velünk, tavaly pedig Nagy László fordította le újból legnagyobb versét, a *Száműzetést*. Ha az eredeti szöveggel nem vehetjük is egybe a magyar változatokat, inycenc élvezet legalább egymás közt összehasonlítani a két műfordító munkáját.

Mindkettejük műve remek, de más-képp. Ha lehet egy szóval jellemezni a szavakkal nehezen megköthető stílus-árnyalatok különbségét: Nagy László fordítását robbanóbb erejűnek, robosztusabbnak érezzük. A költemény egyik sora nála így hangzik: „Elöttem robog az idő”, Weöres Sándornál: „Időm sebesen siklik” — talán ez az egy példa is elárul valamit a költői hangszerezés kétféle színezetéről. Nagy Lászlónál a szavak szorosabban zánkóznak egymáshoz, egy tőről bomlanak ki: „Félek, a vénség elér, S hírnevem nem érem el” (ugyanaz Weöresnél: „utolér az öregség, elhervad hírnevem”); egy-egy sorába gyakran több tartalmat tömörít: „ló hőköl, kocsisa sír” vagy „sóhajtok, ríkat jajos nép” (Weöres Sándor fordításában: „mindnyájan visszanezünk”, ill. „szánom sóhaj s könny között...”) — meg kell azonban jegyezni, hogy Nagy László sorai gyakran egy szótaggal hosszabbak, s ez a csekély többlet, mely kényelmes verselőt pongyola nyújtózkodásra csábítana, jó költőnek, nyelv-művésznak a merészebb szárnyalás kikutatóterét jelenti. Érdekes, hogy bár mindkét műfordító falusi származék, a későbbben városivá honosult Nagy László jelzői jobban megőrizték a paraszti szóhasználat konkrétságát, pontos színeit: „gyors paripára szálltam” — írja Weöres, ugyanezt a képet Nagy László így dobantja elénk: „Röpített jóvérű ló.”

Nyilván az eredeti szöveghez való formai, nyelvtechnikai hűség igyekezetéből fakad a két fordítás több azonos vonása: mindegyik kerüli a sorvégi áthajlást (enjambement), ellenben gyakran él erőteljes alliterációkkal, alkalmasint a kínai verselés belső, zenei korrespondenciáinak visszahangjával. Hogy a helyzetek, képek, hangulatok árnyalását jelzők használata

helyett mindkét költő dús színtartalmú igék kiválogatásával végzi el, az a magyar nyelv igei szellemének megértéséről tanúskodik, bár lehet, hogy a kínai szöveg is ezt a megoldást sugallta. Jellemző a fordítások alig fokozható igei tömörségére, hogy a költeménynek a Végző előtti nyolc sorában Nagy László tíz igét használ (fékeztek, léptetek, lebeg, játszhatok, hágok, lenézek, látom, hőköl, sír, áll), ugyanott Weöres Sándor hetet (hajtok, leng, játszom, szállok, lát, visszanezünk, megyünk) — nem utolsósorban ezzel érik el, hogy fordításuk nem fordítású, utánozhatatlanul magyar.

Ennyit ízelítőül egy tüzetesnek nem is nevezhető összehasonlítás észleleteiből. Az egybevetéssel arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a magyar műfordítók közt hagyományos művészi versengés a költői nyelv tökéletesedésének egyik ösztönzője ma is.

ZAVARBA EJTŐ GAZDAGSÁG

Valóban, a magyar műfordítás-irodalom zavarba ejtően gazdag. Olyannyira, hogy a legutóbb kiadott kétnyelvű Ronsard-kötetben Tóth Árpád gyönyörű Heléna-szonettje, melyet sokan a legszebb magyar Ronsard-fordításnak tartanak, helyet sem kapott. Igaz, Szabó Lőrinc tolmácsolása, mely az idősebb mestert kizsárolta, nem kevésbé remek munka, sőt tegező megszólításával talán bensőségebb hangulatú is, bár Tóth Árpád meg éppen a tartózkodó önzés megőrzésével ért el franciásabb s talán teljesebb hatást, melankólikus mollal színezve a szerelemvágó sürgetést, de ha már ily nehéz a választás a két gyöngyszem között, más hasonló kiadványok jószokása szerint legalább a jegyzet-függelékben közölhetnék volna a főszövegből kimaradt változatot. Nem mintha Tóth Árpád közismert fordítása propagandára szorulna; inkább csak azért, hogy az olvasó kényelmesen összehasonlíthassa a magyar nyelv e két büszke diadalát, s hogy azok se érezzék hiányosnak a szép új Ronsard-kötetet, akik a francia reneszánsz költészetnek ezt az ékkövét Tóth Árpád fordításában szerették meg.

TÖRTÉNELMI REGÉNY?

A szocialista realista történelmi regény „klasszikus számba menő képviselői többek között Alekszej Tolsztoj, Mihail Solohov” stb. — olvassuk a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár egyik bibliográfiai kézi-

könyvében. Legjobb tudásunk szerint Solohov nem írt történelmi regényt, az idézet tehát alkalmasint fogalomtévesztésről árulkodik.

„A történelmi regény a múltból veszi tárgyát, a társadalmi regény a jelenből”: a hétköznapi szóhasználat így szokta megkülönböztetni korunk legfontosabb műfajának két nagy osztályát. Ezzel a megfogalmazással azonban nem sokra megyünk, mert ugyan ki mondhatja meg, hol végződik a múlt, s hol kezdődik a jelen. Tíz év, öt év, három év: hol húzódik a határvonal? Szigorúan véve, már a tegnap is történelem, s mire egy könyv elkészül, tárgya — még a legfrissebb is — szükségszerűen múltta válik, így aztán nemcsak a *Csendes Dont*, de tulajdonképpen minden regényt a „történelmi” kategóriába kellene sorolnunk, kivéve a jövőben kalandozó utópiákat.

Az sem segít megoldáshoz, ha aszerint teszünk különbséget, hogy a történelmi regény a história nagy eseményeit mutatja be, a társadalmi regény meg a magánélet viszonyait. Ez esetben ugyanis tudnunk kellene, mik azok a „történelmi események”. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a csaták és diplomáciai fordulatok, a Szovjetunió mezőgazdaságának kollektívizálása például volt olyan „történelmi esemény”, mint akár a polgárháború. De hát akkor az *Új barázdát szánt az eke* is történelmi regénynek kellene hogy számíttódjék — s rögtön szembe szökik a következtetés képtelensége.

A vitatott műfaj kérdésében leginkább az író és a téma viszonya dönthet: az ti., hogy a szerző a maga korát ábrázolja-e, melynek hangulatát, jellemeit, társadalmi kérdéseit közvetlen átélésből ismeri (még akkor is, ha a művében esetleg fölhasznált valóságos eseményekről netán nincs szemtanúi tapasztalata), vagy régebbi kort idéz-e föl, melyet, később születvén, már csak mások elbeszéléséből, könyvek segítségével tanulmányozhatott. A művészi munkamódszer, a megismerés, a beleélés s a feldolgozás folyamata a két esetben nyilvánvalóan más, és a történelmi és társadalmi regény elhatárolására épp ez a különbség kínálkozik. Átmeneti, vegyes arculatú példák persze akadnak, de az legalább világos, hogy ha Solohov szó elbeszélést az első világháborút követő évek eseményeiből, a könyvet nem nevezhetjük történelmi regénynek.

SAINT OBEN ÉS SAINT-AUBIN

A *Régi mesterek rajzai* című album bevezető tanulmányát szovjet professor írta, a nyomdai munkát a budapesti Athenaeum végezte, a rajzokat pedig

Európa leghíresebb múzeumaiból — az Ermitage-tól az Albertináig, az Uffizitól a mi Szépművészeti Múzeumunkig — válogatták össze. Szép példája a nemzetközi tudományos együttműködésnek.

Ebben az országokat összekapcsoló közös munkában, sajnos, magyar részről valaki nagyon gyalorlón szerepelt. Az tudniillik, aki a képalírások oroszról magyarra fordítását végezte. Feladata mindössze az volt, hogy a közölt rajzok alkotóinak — az európai művészettörténet jólismert mestereinek — nevét a cirillbetűs átírásból, mely szükségszerűen fonetikus, visszaállítsa eredeti alakjába. Szinte hihetetlen, de tény, hogy ezzel sem tudott megbírkózni. Zurbarán helyett *Surbarant* ír, Jan Fyt helyett *Jan Feithet*, Aelbert Cuyp nála *Albrecht* (!) *Keyp* lesz, Saint-Aubin pedig *Saint Oben*. S még vagy egy tucat hasonló baklövést (betűk, holland *van* és olasz *de* prepozíciók kihagyását stb.) sorolhatnók föl.

Aki ilyen elemi hibákat követ el, ennyit ért a művészettörténethez, miért avatkozik bele egy képzőművészeti album kiadásába?

JEGYZETEKRŐL

Simone de Beauvoir *Amerikai útinapló*-jának (Európa) jegyzetei közt olvassuk Jean Laffitte-ről: „Francia kalóz és csempész. Hajóival az amerikai, louisianai partok mentén cirkált... Az amerikai függetlenségi háborúban az amerikaiak oldalán küzdött...”

Nehezen tehetta, mert ugyanezen jegyzet szerint 1780-ban született, a függetlenségi háború befejezésekor tehát három esztendő volt. (Vagy rossz évszámot írt a jegyzetelő?)

S nem ez az egyetlen kifogásunk. Ebben a könyvben is — mint amnyi másban — a jegyzet gyakran elszakad a magyarázandó szövegtől, s olyasmit tudat, aminek semmi köze a szöveg megértéséhez. Az *Amerikai útinapló* jegyzetírója például *Quibéron* (helyesen: Quiberon) címszó alatt azt részletezi, hogy e francia helységnél miféle csata volt 1795-ben, kik győztek le kiket, s hogyan végezték ki a hadifoglyokat. De mire jó mindez, amikor Simone de Beauvoir egyszerűen arról ír, hogy valamelyik amerikai táj hasonlít a quiberoni parthoz? — Másutt viszont a jegyzetelő lefordíthatatlanul hagy egy seereg idegen kifejezést, mely magyarul nélkülül nem mindenki számára érthető (Odd man out, rambla, chowder-soup stb. stb.).

— k —